

Kultusz és divat szerepe a névadásban (Küönös tekintettel az Anna és a Mária névre)

Ma használatos utóneveink egy részét a XII. századtól kezdve követhetjük nyom. A gyakoriak többnyire bibliai és martirológiumi eredetűek, nyelvünk hangrendszeréhez idomulva. Becéző formáik még magyarosabbak. Méltán érezzük őket is nemzeti neveinknek. Ennek a névanyagnak koronkénti hullámszerűségében változtató és megtartó erők működnek közre, amelyek a történelem, a társadalmi változások és a lélektani törvényszerűségek függvényei.

1. Nézzük először a változtató erőket.

a) Ezek közül legfőbb a névdivat jelensége, amelynek legbiztosabb jellemzője a név használatában az aránylag rövid idő alatt bekövetkező ugrásszerű növekedés. Egy-egy név vagy névtípus divatossá válását gyakran ellentétes indíttatások idézik elő. Egyesek a nemzeti múlt tiszteletétől indíttatva magyar eredetű neveket választanak, mások éppen ellenkezőleg a nemzetközi kapcsolatok, barátságok hatására az idegen neveken kapnak. Fontos tényezője továbbá a névdivatnak a rokon- és ellenszenv, az emberi léleknek ez a dialektikus megnyilvánulása. Az általam megkérdezettek közül sokan vallották, hogy a névválasztásban befolyásolta őket az a körülmény, hogy a nevet rokon- vagy ellenszenves egyének viselték. De magának a keresztnév kiindulópontjául tekinthető vallási vagy világi kiválóságnak, pozitív irodalmi alaknak rokonszenves volta is vonzóvá tehet egy-egy nevet. „Az *Éva* nevet szinte kivétel nélkül rokonszenvesnek tartjuk, mert az első asszony misztikus alakját, a nőiség ideálját és a női gyengédséget érezzük benne... A *Mária* névhez a jóság, szelídség, női tisztaság hangulatát fűzzük” (KOVALOVSKY M., Az irodalmi névadás. MNy. XXX, 226). Divatossá tehet aztán egy nevet az is, hogy szép-e, hogy jól hangzik-e, bár ezen a téren nagyok az egyéni különbségek, amint ez általában az ízlés tekintetében megfigyelhető. További, megintcsak dialektikus vonás a névdivatban egyfelől az újszerű keresése, ugyanakkor azonban a hagyományos megtartására irányuló törekvés. Az általam megkérdezettek közül számosan nyilatkoztak úgy, hogy mostanában szűnt meg a családban eddig uralkodó névadási hagyomány. A választott új név azonban rendszerint a hagyományos keresztnévanyagból származik. Például olyan családban, ahol a férfiak mindig *Zoltán*, *László* vagy *Gyula* nevet kaptak, az unoka most *Gergely* lett. Egyébként nagyon sokan azzal indokolták névadásukat: olyant kerestek, ami eddig nem volt a családban, de hagyományosat, mint például az *Éva*, *Orsi*, *Balázs* név. Végül meg kell említenünk az egyén és a nyelv életében egyaránt fontos szerepet játszó utánpótlást. E nélkül nincsen divat, névdivat se. Névdivatról ugyanis csak akkor beszélhetünk, ha kisebb vagy nagyobb körben azonos magatartás alakul ki egyes nevekkal vagy névtípusokkal kapcsolatban.

b) A nevek differenciálódását a múltban a divaton kívül előidézte egy hiedelem is, amely szerintem gyökereit a keresztnévesség előtti korba ereszti, és az óvónevek képzetkörébe nyúlik vissza: az a felfogás, hogy keresztnévül a születés- vagy akörül nap szentjének a nevét kell választani. A ma 60–80 évesek gyerekkorában ez a szokás még a fővárosban is élt, országosan pedig vidékenként azzal a kivétellel, hogy a szülők vagy nagyszülők neve, ha még nem szerepelt, adható. Például egy ma 40 éves budapesti férfi is még így kapta születése napjáról a *Ferenc* nevet. Édesanyja

szerint az ő szülőföldjén az volt a törvény, ami nevet magával hozott a gyerek, azt kell kapnia. Egyik kiskunfélegyházi tanyán ennél is kényszerítőbb okra hivatkoztak. Kérdésemre, hogy a sok gyermek közül miért nem viseli egyik sem a szülők nevét, azt a választ kaptam: Egyiket sem lehetett elvenni a szentnek napjáról, mert megharagudott volna.

c) Végül, de nem utolsó sorban a névanyag változásának, majd egy név elterjedésének oka lehet a vallási kultusz, vagy ennek megváltozása is. Tágabb értelemben a keresztnéveink zömét kitevő bibliai és martirológiumi nevek használata eredetileg mindig kultikus, bár a kultuszhoz való vonatkozás bennük nem egyforma, és jórészt még kiderítetlen.

2. Eddig a névanyag változásáról szoltunk. Most azt nézzük, ami névkészletünk fennmaradását biztosítja, ez pedig ösztönösen a megszokás, tudatosan a hagyományörzés. A névtudományi dolgozatok szerzői a Várad Regestrumtól kezdve kimutatják a szülők, nagyszülők, esetleg keresztszülők nevének öröklését, áthagyományozását. Fentebb említettem, hogy napjainkban ennél is jelentősebb tényező a családban ugyan új, de egyébként hagyományos név választása. Nem véletlen, hogy éppen sok százasodó neveinknek, koronként és vidékenként változóan, nagy számú becéző formája támadt. Ezek ifjítják is a név megszokottságát, és további fenntartására ösztönöznek. Napjainkban például nem egy esetben hallottam, hogy a gyerekek a *Gergely* nevet azért választották, mert a *Gergő* becéző forma tetszett.

A névdivat hullámozása nem olyan erőteljes, mint azt első pillantásra vélénk. Utónévkészletünk változásában is valami hasonló megy végbe, mint a szókészlet terén az alapszókészlet és a peremszókincs viselkedésében. JANKÓ JÁNOS 1896-ban (Ethn. VII, 163) a Bács-Bodrog megyei sokácok névanyagában megkülönböztet törzskeresztnéveket, a 40–11 között előfordulókat. Megfigyelése szerint ezek megmaradnak, pusztulásnak az 1–3 esetben szereplők vannak kitéve. Az eddig megjelent névstatistikák és a magam félegyházi gyűjtése alapján hasonlót látok: A t ö r z s k e r e s z t n e v e k kisebb-nagyobb hullámozásokkal egész eddigi történetükön át megmaradnak. Véglegesen ritkán pusztul ki egyik-másik közülük, inkább csak átkerül az átmeneti rétegbe vagy a peremnévkészletbe. A sűrű változások és pusztulások a peremnévkészletben mennek végbe, egy-egy név azonban időnként onnan bekerül a törzskeresztnévek közé. Ha a névkészlet itt vázolt változását a szókészletéhez viszonyítjuk, a legnagyobb különbséget abban találjuk, hogy a nagyon megszokott, nagyon gyakori nevek hosszabb, rövidebb időre kiszorulnak az átmeneti rétegbe, sőt nagy ritkán a peremnévkészletbe is, ahonnan valamikor újra törzskeresztnévvé válhatnak, de nem avulnak végleg el.

3. A mondottakhoz példának, azon belül is a divat és kultusz összefüggésének megvilágítására megpróbálok egy régi névtudományi problémát tisztázni. Névkutatóink előtt régóta ismeretes, hogy a *Mária* név nálunk egyes századokban szinte teljesen hiányzik. Ugyanakkor az *Anna* név a leggyakoribbak közé tartozik. BERRÁR JOLÁN Női nevek 1400-ig c. dolgozatában (MNy. XLVII, 154–214) a XII. század második felétől 29 *Mária* szerepel, azzal a megjegyzéssel, hogy a név a királyi családban gyakori. Ez a szám nem éppen kicsi, de elenyésző az *Anna* (174 sz.), *Elizabet* (303 sz.), *Margareta* (270 sz.), *Katerina* (252 sz.), *Elena* (135 sz.) és *Klára* (130 sz.) mellett. KARÁCSONY SÁNDOR ZSIGMOND Személyneveink 1500–1600-ig c. írásában

(MNy. L, 379–87) 129 *Anna* nevet lajstromoz, megjegyezve, hogy e században az egész női névanyagban ez a leggyakoribb. *Mária*-t viszont csak 3 személyt talált. Mint írja: „Az egész században 1591-ig nem fordul elő, s feltehetőleg a kezdődő ellenreformáció jelére jelenik meg a név. Korábbi mellőzése azzal függhet össze, hogy a protestánsok heves harcot folytattak a *Mária*-kultusz ellen” (i. h. 384). Ezzel szemben tény, hogy a *Mária* név már a protestantizmus megszületése előtt, a XV. században is ritka volt hazánkban. BÜKY BÉLA úgy vélekedik Keresztnevéadási szokások Budán 1470–1541 között c. előadásában, hogy a *Mária* név e korban való kerülése kultikus okokra mehet vissza. Szerinte a kezdődő *Mária*-kultusz Budán „a név használatára negatív hatást tehetett: senki sem mert gyermekének ilyen szent és sérthetetlen nevet adni. E gátlást ellensúlyozandó, *Mária* anyjának, *Anná*-nak neve viszont igen gyakori” (NytudÉrt. 70. sz. 140). Időben napjaink felé haladva, KARÁCSONY S. ZS. felekezeti névanyagában (Személyneveink 1500-tól 1800-ig. NytudÉrt. 28. sz.) a XVII. századra 27 *Mária* és 69 *Anna* nevet találunk, a XVIII.-ban meg 925 *Anná*-t és 194 *Mária*-t. Katolikus helyekről származó adatokban azonban ennél ritkábban fordul elő a *Mária* név. KÖHEGYI MIHÁLY Kalocsa keresztnevei 1700–1701-ben c. cikke (Nyr. XCII, 178) szerint a három leggyakoribb női név: *Katalin*, *Erzsébet*, *Anna*, ezzel szemben *Mária* csak 1. HAJDÚ MIHÁLY (Nyr. XCI, 293–4) szerint meg a Nógrád megyei Patak és Dejtár falvakban 1770–1784-ben a következő volt a helyzet. Patakon Erzsébet után leggyakoribb név *Anna* (35 sz.), míg *Mária* 7, Dejtáron az ötödik helyen álló *Anna* (23 sz.) mellett 3 *Mária* fordult elő. Saját félégyházi gyűjtésében, 20 éves időközökben, a két név előfordulása így alakult: 1750-től 1810-ig *Anna* a 3. leggyakoribb név, a *Mária* nevet általában 2 személy viseli, 1830-ban felszökik a *Mária* név 33-ra, ugyanakkor *Anna* már kevesebb: 29 személy. 1850-ben *Mária* 100, *Anna* 33, 1870-ben *Mária* 159, *Anna* 51 személy. Mindkét esetben *Mária* egyúttal a leggyakoribb név. Ez a név tehát Félégyházán csak a XIX. század közepe felé jött divatba.

Ezzel szemben a debreceni adatok szerint 1770–1780-ban (KÁLMÁN, A nevek világa 56) a reformátusoknál *Mária* a 3. leggyakoribb név (20,27%), *Anna* a 6. helyen áll, a katolikusoknál *Mária* a 2. helyen van, de csak 15,33%-os arányban, 1. helyen pedig *Anna* szerepel. Még érdekesebb a felekezeti különbség, ha OROSZ BÉLÁnak az evangélikus egyházközség matriculumából gyűjtött anyagát nézzük (Nyíregyházi keresztnevek a XVIII. sz. m. felében. Nyr. XCV, 296) az 1757–64-ig terjedő időből. A leggyakoribb név *Mária* (102 sz.), *Anna* a 3. helyen áll (62 sz.). Ezek után nem meglepő, hogy a szintén evangélikus vallású Walthay F. végvári vitéz a XVII. sz. legelejen rabságában írt egyik versében arról ábrándozik, hogy egykor majd megismerjük, idézem: „Az sejt szent szűz Mariath”.

Ha mármost az okát keressük, hogy katolikus helyeken miért csak a múlt században terjed el a *Mária* név, szembe ötlük az *Anna* névvel való összefüggés: amikor a *Mária* név felfelé ível, az *Anna* név lefelé, és fordítva. A két név közül az *Anna* már az Árpád-korban jóval gyakoribb, a XV. század folyamán még gyakoribbá válik. A magyarzatot végső soron a két szent személy kultuszában leljük. Amikor a magyarság a kereszténységre kezdett térni, és a gótika korában, Európa-szerte az ég és a föld királynéját, asszonyát tisztelték Máriaiban, a *Mária*-kultusz ezen a fokon gyökeresedett meg hazánkban. Innen ered a Szent Gellért legendájától kezd-

ve ismert *Beata Domina* és *Magna Domina mundi* elnevezés, meg ennek fordításai: a *Boldogasszony* és *Nagyasszony*. Számos példát lehetne idézni rá, hogy szabadon fordítva később is betoldják a *királyné*, *R.asszony* címet, miként az Üdvözlégyben is a Sancta Maria fordítása: *Asszonyunk Szűz Mária. Szent Anna* tiszteletének kérdésével behatóan foglalkozik KATONA LAJOS 1905-ben A kedd asszonya címen (Ethn. XVI, 1–16). Mint írja, ez a tisztelet a XV. században már nemcsak keleten, hanem nyugaton is mind általánosabb lesz. A bázeli zsinat egyik határozatában ugyanis nagy lépést tett a Boldogságos Szűz szeplőtelen fogantatásának dogmává emelése útján, aminek következtében Szent Anna méltósága is emelkedett. Művészeti ábrázolásokban és fohászokban megjelenik a *Mettertia*-motívum: középen Szent Anna, karján jobbról az isteni Kisdéd és balról a gyermek Mária, vagy az isteni Kisdédet ölében tartó gyermek Mária. Az ábrázolás leírása és a fohász megtalálható magyarul a Kazinczy és a Teleki kódexben, az utóbbiban így: „scent anna azzon: segel mñket harmad magaddal”. Későbbben lejegyzett népi imákban és énekekben is nyoma van a *Mettertia*-kultusznak és annak, hogy a hívő nép sokáig él Szent Anna közvetítő szerepével, mint aki öreganyja az isteni Kisdédnek és anyja az ég és föld asszonyának. Egyik fohász így hangzik: „O Jezus Maria sz. Anna ti három sz. szemlélek, esedezetek érettünk a sz. háromságnak.”

A török idők után újraéledtek a búcsújárások, most már többnyire Mária-kegyhelyekre. A barokk korban a vallásos áhítat is megváltozott, a szentekben is megláták már a hús-vér embereket. Mária is életközelségbe kerül mint a Megváltó és mint az emberek édesanyja. A kultusznak ez a változása lassan feloldotta azt a bénító merevséget, amely a mélységes tisztelet miatt századokon keresztül fékezte a *Mária* név keresztnévként való használatát. A szeplőtelen fogantatás hitének dogmává emelése 1854-ben tovább fokozta az Istenanyának tiszteletét, de most már nemcsak a királynéét, hanem az emberek égi édesanyját, akinek nevét, mint egy édesanyját most már bátran használták. A protestáns magyarságnál ilyen kultuszváltozás nem történt, ott a XVI. században Magyarországon még alig használt név, a többi bibliai név módjára mint Jézus Krisztus édesanyjának neve 1–2 századdal korábban jött divatba. A két név, *Anna* és *Mária* országos átlagban ma is a gyakori nevek közé tartozik. Az 1967-es statisztika szerint a *Mária* név a 2., *Anna* a 21. helyen állt (Nyr. XCIII, 41).

HORPÁCSI ILLÉS

Pais Dezső tanulmánya Janus Pannonius nevééről

Sajátos szimbólumot fedezhetünk fel abban, hogy Pais Dezső több mint hat évtizedes tudományos pályájának kezdete és végpontja egyaránt Janus Pannonius nevéhez kapcsolódik. Alapkő és zárókő, mondhatjuk az építőművészetből kölcsönzött szóképpel. A tudós életműve a gondosan gyűjtött, számbavett és megrostált adatok sokaságából épült fel. S ebben minden cikknek, tanulmánynak megvan a maga helye, funkciója; s mindegyik írás magán viseli az alkotó jegyeit: a t é n y e k tiszteletét, az adatok értékelését, a mérlegelés képességét s azt a félreismerhetetlen alakításmódot, amelyben a múltat kutató tudós a letűnt idők gyakran gyér emlékeiből